

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПОБУДОВИ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ ПРО ПРИЧИНИ ПОЖЕЖІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НИМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

BASIS FOR CONSTRUCTION THE INVESTIGATIVE VERSIONS ABOUT THE CAUSES OF FIRE DURING INVESTIGATION THE CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THEM

Кіцелюк В.М., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Івано-Франківський юридичний інститут

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються підстави для висунення загальних та окремих версій про причини виникнення пожежі. Автор звертає увагу на тісний зв'язок, який існує між цими версіями. Він пояснюється тим, що загальні версії відображають єдність окремих припущень, а окремі – дають мінімальні фактичні підстави для висунення загальної версії.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних криміналістів робиться висновок, що фактичною підставою для висунення версій про причини пожежі на початковому етапі розслідування здебільшого є результати огляду місця події та опитування свідків, які на ньому знаходяться. Під час огляду місця пожежі слідчому рекомендується звернути увагу на зміни слідів пожежі на конструкціях під час пожежі та у процесі її гасіння; обстановку, яка передувала її виникненню (пожежо-технічна характеристика об'єкта, кількість і характер матеріалів, які перебували в зоні пожежі, наявність і стан електроустановок, виробничого обладнання); поведінку осіб, які можуть бути причетні до пожежі.

Автор підтримує позицію тих криміналістів, які з метою підвищення ефективності пізнавальної діяльності слідчого у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами, пропонують систематизувати загальні версії про причини пожежі, виділивши: 1) підпал; 2) порушення правил пожежної безпеки; 3) необережну поведінку з вогнем; 4) природні явища.

У статті зазначаються найбільш характерні сліди, пов'язані з підпалом. Серед них: 1) сліди дії вогню (попіл, залишки незгорілих матеріалів, сліди плавлення і горючих речовин); 2) сліди дії окремих осіб (сліди взуття, рук, знаряддя злочину, транспортні засоби).

Як підстави для висунення версії про необережне поводження з вогнем називаються виявлення на місці пожежі залишків вогнищ, сірників, недопалків, свічок, газових, освітлювальних та інших побутових приладів; місце розташування вогнища пожежі відповідає місцю виявлення залишків вказаних вище предметів; обстановка на місці свідчить про наявність осіб, які палили на об'єкті безпосередньо перед виникненням пожежі або розпалювали багаття; використання перед пожежею відкритого вогню або газового освітлювального чи іншого побутового приладу.

Ключові слова: причина пожежі, загальні версії, окремі версії, підпал, пожежна безпека, поводження з вогнем.

The article investigates the grounds for making general and separate versions of the causes of the fire. The author draws attention to the close connection that exists between these versions. It is explained by the fact that the general versions reflect the unity of individual assumptions, and some give minimal factual grounds for making a general version.

Based on the analysis of scientific works of domestic and foreign criminalists, it is concluded that the factual basis for making general versions of the causes of the fire at the initial stage of the investigation is usually the results of inspection of the scene and interviewing witnesses. During the inspection of the fire site, the investigator is recommended to pay attention to changes in the traces of fire on the structures during the fire and in the process of extinguishing it; the situation that preceded its occurrence (fire and technical characteristics of the object, the number and nature of materials that were in the fire zone, the presence and condition of electrical installations, production equipment); behavior of persons who may be involved in the fire.

The author supports the position of those criminalists who, in order to increase the efficiency of cognitive activity of the investigator in the process of detection and investigation of criminal offenses related to fires, propose to systematize general versions of the causes of fire, highlighting: 1) arson; 2) violation of fire safety rules; 3) careless behavior with fire; 4) natural phenomena.

It is substantiated that proposing versions of the immediate (technical) cause of the fire requires the application of special knowledge either directly by the investigator, who received such knowledge from his own experience, or by a specialist involved in the investigative (search) action, and involves research: 1 combustible substance; 2 oxidant.

Based on the study, it is concluded that the construction and verification of versions of the causes of fires are the basis for establishing the composition of a criminal offense related to fires.

Key words: cause of fire, general versions, separate versions, arson, fire safety, behavior with fire.

Зважаючи на те, що під час розслідування кримінальних правопорушень необхідно здійснити кваліфікацію злочину та виявити причетних до його вчинення осіб, вже на початкових етапах провадження висувуються відповідні слідчі версії. Така діяльність є важливим і самостійним напрямом логічно-розумової діяльності під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

З огляду на неочевидність обставин і причин виникнення пожежі у кримінальних провадженнях про ці злочини діяльність із побудови та перевірки слідчих версій має особливе значення. Про це неодноразово наголошували в юридичній літературі науковці В.М. Безуглов, С.І. Зернов, В.В. Колесніков, І.А. Попов, С.І. Соболевська, М.Л. Цимбал та інші. У своїх працях автори розкривали поняття та класифікацію слідчих версій, а також особливості висунення та перевірки окремих із них. З огляду на ту роль, яку відіграють у процесі розслідування пожеж

версії про їх причини, останні підлягають комплексному дослідженню.

Враховуючи зазначене, метою дослідження є висвітлення підстав і порядку побудови загальних та окремих версій про найбільш поширені причини виникнення пожежі у процесі розслідування пов'язаних із ними кримінальних правопорушень.

Під версією у криміналістичній літературі розуміють обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, явищ, які мають або можуть мати значення для справи; що вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, явищ, їх зміст і зв'язок між собою і служить цілям встановлення істини по справі [1, с. 474]. Поділяють версії за різними критеріями. Виділяють типові та конкретні; слідчі, оперативно-розшукові та експертні; версії початкового та наступного етапу розслідування тощо [2].

У контексті досліджуваної нами проблеми важливе значення має поділ слідчих версій на загальні та окремі. До перших відносять припущення, які ґрунтуються на узагальненні всієї вихідної інформації, включаючи фактичну базу будь-якого окремого припущення [3, с. 50]. Гіпотетичний метод пізнання (розкриття) злочину насамперед передбачає оцінку події загалом і висунення загальних версій, кожна з яких пізніше деталізується, поділяється на окремі за конкретними обставинами, що охоплюються загальною версією [4, с. 52].

У процесі пізнання обставин пожежі загальні та окремі версії тісно пов'язані між собою. Це пояснюється тим, що перші відображають єдність окремих припущень, а другі формують загальну слідчу версію, оскільки для їх висунення необхідні мінімальні фактичні підстави. Одним із тактичних правил побудови як загальних, так і окремих версій про причини пожежі є вимога про необхідність висунення максимально можливої їх кількості, в тому числі формулювання таких припущень, які на перший погляд є малоімовірними.

Фактичною підставою для висунення слідчих версій про причини пожежі на початковому етапі розслідування здебільшого є результати огляду місця події та опитування свідків, які на ньому знаходяться. З метою висунення версій про причини пожежі під час огляду місця пожежі слідчому рекомендується звернути увагу на зміни слідів пожежі на конструкціях під час пожежі та у процесі її гасіння; обстановку, яка передувала її виникненню (пожежо-технічна характеристика об'єкта, кількість і характер матеріалів, які перебували в зоні пожежі, наявність і стан електроустановок, виробничого обладнання); поведінку осіб, які можуть бути причетні до пожежі.

Як свідчать статистичні дані, основними причинами пожеж є:

- необережне поводження з вогнем – 70061 випадок (34,7%);
- порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації електроустановок – 11075 випадків (4,3%);
- порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації печей теплогенеруючих агрегатів та установок – 4869 випадків (17,6%);
- підпали – 3044 випадки (+1,7%);
- порушення технологій виробництва та правил експлуатації транспортних засобів – 2454 випадки (+ 2,7%);
- пустощі дітей із вогнем – 597 випадків (-2%);
- несправність виробничого обладнання, порушення технологічного процесу виробництва – 169 випадків (-0,6%) [5].

Вказані причини є загальними та відображають механізм події загалом. Кожна з них містить безпосередні причини, тобто конкретні джерела загорання, що призводять до виникнення пожежі. Враховуючи зазначене, з метою підвищення ефективності пізнавальної діяльності слідчого у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами, у криміналістичній літературі пропонується систематизувати загальні версії про причини пожежі, виділивши: 1) підпал; 2) порушення правил пожежної безпеки; 3) необережну поведінку з вогнем; 4) природні явища.

Найбільш характерними слідами, пов'язаними із підпалом, є: 1) сліди дії вогню (попіл, залишки незгорілих матеріалів, сліди плавлення і горючих речовин); 2) сліди дії окремих осіб (сліди взуття, рук, знаряддя злону, транспортні засоби).

Одним із основних джерел відомостей, що дозволяють дізнатися обставини злочину, виявити ознаки підпалу і побудувати можливі версії про підпал і його винуватця, є огляд місця події [6]. Ознаки підпалу в результаті горіння не зникають безслідно. Тому співробітникам ДСНС, поліції, представникам органів місцевого само-

врядування необхідно вживати своєчасних заходів щодо охорони та збереження цього місця події до його огляду слідчим або фахівцями. Важливо зберегти ознаки і речові докази; ознаки, що відображають особливості горіння під час пожежі; речові докази підпалу як причини пожежі; докази інших злочинів, які передували або супроводжували пожежі; зберегти ознаки, за якими можна висунути припущення про особу ймовірного злочинця.

Підставами для висунення і перевірки версій про виникнення пожежі в результаті підпалу є такі:

1. Пряма вказівка потерпілих або очевидців, інших свідків на те, що мав місце підпал.
 2. Виявлення на місці пожежі засобів підпалу (сірників, пороху, гасу, бензину, нафти, спирту, масел, деревної стружки, паперу, клею, паклі, свічок).
 3. Виявлення вогню відразу в декількох місцях або виявлення після пожежі кількох самостійних осередків.
 4. Виявлення на місці пожежі слідів готування до підпалу, пов'язаних зі створенням умов, що сприяють розвитку пожежі (заздалегідь відкриті вікна і двері з метою забезпечення припливу свіжого повітря, висунуті ящики столів, шаф, розкладені речі, папери і документи, розташовані поблизу джерела вогню горючі матеріали тощо).
 5. Обставини, що свідчать про підготовку дій, спрямованих на перешкодження гасінню пожежі (псування пожежного інвентаря, системи водопостачання, запирання на замки приміщень із протипожежним інвентарем).
 6. Наявність даних про завчасне вивезення або винесення із приміщення цінних речей і складання їх у безпечному від вогню місці.
 7. Виникнення пожежі там, де згодом встановлюється нестача товарно-матеріальних цінностей або грошових коштів: у магазинах, складах, базах, підприємствах, установах.
 8. Наявність фактів, які вказують на вчинення перед пожежею будь-якого злочину.
 9. Наявність фактів погрозу на адресу потерпілого до виникнення пожежі.
 10. Наявність таких обставин як майбутня ревізія, неприязні стосунки між потерпілими і підозрюваними у підпалі тощо.
 11. Наявність ознак нелегального проникнення на об'єкт, де сталася пожежа.
 12. Одночасне виникнення кількох пожеж у різних районах або повторювані пожежі в одному районі (місті, області) [7].
- Серед інших підстав для висунення версії про виникнення пожежі від підпалу можна також назвати:
- виникнення пожежі на об'єкті, де виключається можливість появи вогню у результаті самозаймання або вибуху;
 - виявлення негативних обставин, які імітують справжню причину пожежі [6].
- Наведений перелік підстав для висунення та перевірки версій про пожежу в результаті підпалу є не повним та може бути доповнений низкою інших обставин.
- Найбільш поширеною причиною виникнення пожежі згідно проведеного аналізу статистичних даних є необережне поводження з вогнем та порушення правил пожежної безпеки. Підставою для висунення версії про необережне поводження з вогнем як причину пожежі є:
- виявлення на місці пожежі залишків вогнищ, сірників, недопалків, свічок, газових, освітлювальних та інших побутових приладів;
 - місце розташування осередку пожежі відповідає місцю виявлення залишків вказаних вище предметів;
 - обстановка на місці свідчить про наявність осіб, які палили на об'єкті безпосередньо перед виникненням пожежі або розпалювали багаття;
 - використання перед пожежею відкритого вогню або газового освітлювального чи іншого побутового приладу.

Про порушення пожежних правил як підставу пожежі свідчать:

- виникнення пожежі в денний (робочий) час у такому місці, де відсутні сприятливі умови для подальшого розповсюдження вогню. Під сприятливими умовами розуміється наявність поблизу джерела запалювання легкозаймистих чи паливних матеріалів (речовин), наявність доступу кисню;

- вказівки очевидців на конкретні факти порушень правил пожежної безпеки, що спричинили пожежу;

- виявлені під час огляду місця події залишені увімкненими в мережу електронагрівальні та інші електроприлади;

- несправність електропроводки (наявність зламаних розеток, слідів короткого замикання, завищеного електрозахисту тощо);

- наявність щілин і тріщин у пічках і димоходах, а також слідів обуглювання та сажі на конструкціях біля них;

- неправильне зберігання речовин і матеріалів, які можуть вступити у хімічну реакцію чи самозайнятися [8, с. 116].

Виникнення пожежі в результаті порушень правил пожежної безпеки може мати різновиди, які розглядаються як окремі версії причин пожежі. До них належать:

- версії про причини пожежі, пов'язаної з використанням технологічного обладнання;

- версії про причини пожежі, пов'язаної з установкою та експлуатацією електрообладнання;

- версії про причини пожежі від пічного опалення;

- версії про причини пожежі, пов'язаної з самозайманням речовин і матеріалів;

- версії про причини пожежі від необережного поводження з вогнем при палінні;

- версії про причини пожежі від освітлювальних приладів [9, с. 9].

У літературі перелічені вище причини отримали назву безпосередніх (технічних) [10, с. 41]. У зв'язку з цим висунення та перевірка версій щодо них вимагає спеціальних знань. Так, типовими підставами для висунення версій про причетність об'єктів електрообладнання до пожежі є:

- 1) наявність на об'єкті пожежі електромережі, яка перебувала під напругою;

- 2) виявлення при огляді місця пожежі електротехнічних об'єктів (жил кабельних виробів, металевих оболонок, пристроїв електрозахисту) з ушкодженнями, характерними для аварійних явищ електричної природи;

- 3) відомості про коливання напруги в електромережі перед виявленням пожежі, під час її вияву, про аварійні ситуації на електропідстанції та в лініях електропередач, про виявлені порушення правил експлуатації електроустановок.

При виникненні різних аварійних режимів можуть бути виділені як типові загальні ознаки (характерний запах згорілої ізоляції, підвищене нагрівання проводів і з'єднань, нестабільна робота ламп та інших електроприймачів), так і специфічні:

- 1) при короткому замиканні – зниження напруги і нестабільне світіння електроламп; зниження швидкості обертання електродвигунів; підвищений шум і некоректна робота («гальмування») трифазних асинхронних двигунів; мимовільне відключення магнітних пускатів;

- 2) при великому перехідному опорі (гвинтові з'єднання, скручування, дотик провідників) – виявлення при огляді місця пожежі залишків сполук плавлення, скруток та інших неправильно виконаних з'єднань елементів електроустановки з ознаками їх підвищеного нагріву перед пожежею;

- 3) струмове перевантаження – нагрівання і здуття ізоляційної оболонки проводів, кабелів та інших елементів електроустановки перед пожежею; специфічний запах електро-

ізоляції, електроізоляційних лаків і масел перед пожежею; зниження швидкості обертання електродвигунів;

- 4) підвищений нагрів елементів електроустановки (електронагрівальних приладів, ламп розжарювання та люмінесцентних світильників, інших електроприладів) – супроводжується утворенням глибоких локальних пропалів у місці виявленого електроприладу, на якому виявляються локалізовані сліди інтенсивного термічного впливу; на шнурі електроприладу є сліди перебування його у ввімкненому стані при пожежі.

Іншою поширеною групою технічних причин виникнення пожеж є причини, пов'язані з пічним опаленням. До таких причин відносять: 1) несправність печей, димоходів, патрубків і перекидних рукавів, загорання балок міжповерхових і дахових перекриттів, введених у димоходи, виведення продуктів горіння у порожнини частин будівлі; 2) перегрів (надмірне розжарювання) справних печей; 3) самозаймання предметів і матеріалів, які знаходяться у приміщеннях поблизу несправних печей або перегрітих опалювальних приладів і димоходів; 4) загорання частин будівлі, предметів і матеріалів через експлуатаційні отвори печей і димоходів

Припущення про несправність печі робиться на підставі:

- 1) огляду обстановки на місці пожежі (місцями найбільш інтенсивного горіння є ділянки, розташовані поблизу печі);

- 2) показань очевидців, які могли бачити перші ознаки загорання або оглядати піч до її розборки;

- 3) приписів контролюючих органів щодо усунення несправностей пічного опалення [11, с. 28–29].

Про виникнення пожежі у результаті впливу природних факторів можуть свідчити:

- грозовий період, який передував пожежі;

- наявні ознаки, характерні для ураження блискавою (наявність глибоких ям на ґрунті, оплавлень на металевих предметах, зникнення (випаровування) невеликих металевих предметів, розщеплення вздовж волокон дерев, дерев'яних опор, роздроблення на дрібні шматки кам'яних споруд);

- попадання в об'єкт блискавки;

- осередок пожежі співпадає з місцем попадання в об'єкт блискавки;

- невідповідність наявного захисту від блискавки встановленим нормам;

- наявні технічні несправності захисту від блискавки до виникнення пожежі та після нього;

- наявність на місці пожежі скляних предметів, здатних сфокусувати сонячні промені;

- розташування осередку пожежі у місці, де фокусувалися сонячні промені.

Побудова та перевірка версій про причини пожежі є основою для встановлення складу кримінального правопорушення, пов'язаного з пожежами. Версії про причини пожежі поділяються на загальні та окремі. Загальними версіями є припущення, які ґрунтуються на узагальненні усієї вихідної інформації та пояснюють механізм виникнення пожежі загалом. Такими версіями є те, що: 1) пожежа виникла внаслідок підпалу; 2) пожежа виникла внаслідок необережного поводження з вогнем; 3) пожежа виникла внаслідок порушення правил пожежної безпеки; 4) пожежа виникла внаслідок дії сил природи.

Окремими версіями є припущення щодо безпосередньої (технічної) причини пожежі. Вони висувуються по кожній із загальних версій, конкретизуючи її. Для висунення загальних версій про причини пожежі достатніми є вже отримані під час огляду місця події результати опитування осіб, аналізу обстановки місця події та дослідження окремих речових доказів.

З метою висунення версій про причини пожежі під час огляду місця пожежі слідчому рекомендується звер-

нути увагу на зміни слідів пожежі на конструкціях під час пожежі та у процесі її гасіння; обстановку, яка передувала її виникненню (пожежо-технічна характеристика об'єкта, кількість і характер матеріалів, які перебували в зоні пожежі, наявність і стан електроустановок, виробничого обладнання); поведінку осіб, які можуть бути причетні до пожежі.

Висунення версій щодо безпосередньої (технічної) причини пожежі вимагає застосування спеціальних знань або безпосередньо слідчим, який отримав такі знання з власного досвіду, або фахівцем, залученим для провадження слідчої (розшукової) дії, та передбачає дослідження: 1) джерела займання; 2) горючої речовини; 3) окислювача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криминалистика : учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА ИНФРА-М), 2000. 990 с.
2. Ляхова О.О. Классификация следственных версий / О.О. Ляхова. // Молодой ученый. 2018. № 7(193). С. 137–138. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://moluch.ru/archive/193/48373/>.
3. Мухачев А.А. Установление причин пожара в процессе расследования дел о поджогах и нарушениях правил пожарной безопасности : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.А. Мухачев. М., 1998. 164 с.
4. Криминалистика. Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М. : Юрид. лит., 1993. 592 с.
5. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2019 році. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-2019-dsns.pdf.
6. Ваницкая Т.Г. Особенности обнаружения признаков поджога на пожарах / Т.Г. Ваницкая. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/177115/1/19-22.pdf>.
7. Данильян С.А. Уголовно-правовые и криминалистические проблемы расследования пожаров : учеб. пособие / Под ред. Г.М. Меретукова. Краснодар : Краснодарский юридический институт МВД РФ, 1998. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/6459202/>.
8. Кіцелюк В.М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : монографія / В.М. Кіцелюк. Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2018. 296 с.
9. Соболевская С.И. Криминальные пожары: научно-техническое обеспечение расследования. Автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.И. Соболевская. Н. Новгород, 2003. 20 с.
10. Мегорский Б.В. Методика установления причин пожаров. Общие положения методики и основы пожарно-технической экспертизы : учебное пособие / Б.В. Мегорский. М. : Стройиздат, 1966. 348 с.
11. Мегорский Б.В. Методика установления причин пожаров от печного отопления / Б.В. Мегорский. М. : Изд-во Министерства коммунального хозяйства РСФСР, 1961. 136 с.